

K reflexii súčasnej slovenskej sociológie: tradičné a univerzálne témy

Eva Laiferová¹

Katedra sociológie FF UK Bratislava

Reflections on the Contemporary Slovak Sociology: Traditional and Universal Issues.

The development of the sociology in Slovakia underwent several changes similar to other countries in Central and Eastern Europe. Sociologists are continuously confronted with many institutional barriers and mental stereotypes in their work. The author emphasizes some traditions and innovations in Slovak sociology, concerning its research areas and professional orientations. This article is aimed to discover which are contemporary discussion fields and possibilities to articulate opinions and knowledge of Slovak sociologists. Critical function of sociology and its ambivalent aspects are underlined as a very important component of scientific and public activities of sociologists.

Sociológia 2009, Vol. 41 (No. 1: 39-51)

Key words: *Slovak sociology; tradition; innovation; sociological theory; methodology; critical function of sociology*

Úvod

Vývoj sociológie na Slovensku prešiel po kolapse komunistického režimu viacerými premenami tak ako napokon aj v rade iných stredoeurópskych a východoeurópskych krajín. Pred sociológmi vyvstali veľké možnosti, ale aj veľké výzvy. (Pierwsze lata suwerennosci, 2004)

Zmenila sa predovšetkým celková spoločenská klíma, v ktorej sociológovia môžu prezentovať svoje poznanie, názory na spoločenské problémy, výsledky výskumov a reagovať tak na situácie, ktoré priniesli hlboké transformačné procesy, odohrávajúce sa na poli ekonomickom, politickom, sociálnom i kultúrnom. (Laiferová – Búzik 2003) Nástup nového milénia znamenal nielen symbolicky, ale aj reálne pre sociológiu v stredoeurópskom kontexte výzvu výraznejšie sa presadiť v medzinárodnej spolupráci v rozširujúcej sa Európskej únii a v rámci jej spoločných vedeckovýskumných programov a taktiež vybudovať si pevnejšiu pozíciu vo verejnom priestore vnútri krajiny, keďže tak Slovensko, ako aj viaceré ďalšie európske krajiny nemali počas desaťročí komunistickej diktatúry vybudovanú významnejšiu tradíciu artikulovať sociologické poznatky a kritické názory. (Kusá – Búzik – Turčan – Klobucký 2002) Univerzálne hodnoty ako sloboda, demokracia a rešpektovanie ľudských práv, ktoré zrodilo európske osvietenstvo a humanizmus, boli relatívne rýchlo implantované do právneho a politického systému reformujúcich sa krajín, no vzhľadom na absenciu historickej kontinuity tieto hodnoty a na ne nadväzujúce

¹ Korešpondencia: PhDr. Eva Laiferová, PhD., Katedra sociológie FF UK, Gondova 2, 818 01 Bratislava 1, Slovensko. E-mail: Eva.Laiferova@fphil.uniba.sk. Táto práca je súčasťou riešenia grantovej úlohy VEGA č. 1/4705/07 Slovenská sociológia v období komunistického režimu.

tradície v podobe rešpektovaných noriem a vzorov správania sú len postupne a neľahko akceptované tak v inštitucionálnej sfére, ako aj v každodennom živote ľudí. Prekonávanie zaužívaných stereotypov a celková premena vedomia je procesom, ktorý treba pravdepodobne ponímať v dlhodobejšej perspektíve, než sa javilo mnohým na počiatku reformných procesov. Uvedená poznámka súvisí s radom problémov, s ktorými sú konfrontovaní sociológovia vo svojej každodennej praxi pri prekonávaní inštitucionálnych bariér a mentálnych stereotypov. Na to napokon dávnejšie upozornil R. Dahrendorf v kontexte reflexie zmien, prebiehajúcich nerovnomerným tempom v kľúčových oblastiach života spoločnosti bezprostredne po páde komunizmu, čo považoval z hľadiska temporality za prejav zaostávania dynamiky spoločenského vedomia za ekonomickou, sociálnou a kultúrnou sférou. (Dahrendorf 1991) Na ilustráciu možno uviesť skúmanie takého závažného problému slovenskej spoločnosti, akým je korupčné správanie, v ktorom sa nedokázali (nielen) sociológovia verejne výraznejšie presadiť, hoci tento jav možno identifikovať v rade spoločenských sietí a má svojich verejne známych nositeľov. Mimovládna sféra je v boji proti korupcii podstatne iniciatívnejšia (napr. Transparency International Slovakia) a svojím mediálnym vplyvom je schopná účinnejšie formovať spoločenské vedomie a odhaľovať často rafinované, sofistikované korupčné mechanizmy v spoločnosti. (Protikorupčné odporúčania na aktualizáciu Národného programu boja s korupciou, Transparency International Slovakia, 2007) Predošlý režim tu zanechal neblahé dedičstvo v podobe spoločenských mechanizmov a zvykových, lokálnymi a príbuzenskými vzťahmi podmienených foriem sociálneho správania, ktoré sa generovali počas desaťročí fungovania komunizmu. Navyše slovenská spoločnosť je čoraz heterogénnejšou societou, ktorá „...prechádza štádiom národnej integrácie..., premenou predmodernej, fragmentovanej a regionálne značne diferencovanej spoločnosti na masovú spoločnosť“. (Szomolányi 1999) Tento zložitý proces reálne sprevádza množstvo protirečení, ktoré sa premietajú v schopnosti a mentálnej pripravenosti jednotlivých segmentov spoločnosti adaptovať sa na meniace podmienky a osvojovať si nové pravidlá fungovania v sociálnom priestore. Ako príklad možno uviesť diferencované schopnosti jednotlivých kategórií obyvateľstva uplatniť sa na trhu práce doma i v zahraničí. Slovensko napriek ekonomickému a sociálnemu pokroku, ktorý doteraz dosiahlo, predstavuje v rámci EÚ krajinu s jednou z najvyšších mier evidovanej nezamestnanosti, ktorá sa pohybuje na hranici 7,8%. (Štatistický úrad SR, november 2008)

Po stopách niektorých tradícií a inovácií v slovenskej sociológii

Zmeny, ktorými prešla slovenská spoločnosť v priebehu posledných dvadsiatich rokov, sa nutne odrážajú aj v živote vedy, vedeckých komunit a v spôsobe, ktorým formulujú problémy a definujú predmet svojho výskumu.

V priebehu spoločenskej tranzície postupne vzrastal význam a status sociológie ako vedy, jej inštitucionálneho zázemia a profesionálnych príležitostí. (Kusá – Búzik – Turčan – Klobucký 2002) Zároveň došlo k prirodzenej diferenciacii tematického zamerania, explanačných rámcov a metodologických nástrojov identifikácie, deskripcie a analýzy problémov.

Jednou z najdynamickejšie sa rozvíjajúcich oblastí, ktorá priťahuje profesionálny záujem svojou atraktivnosťou a mediálnou pozornosťou, je výskum verejnej mienky. Jej boom nastal v 90. rokoch minulého storočia, keď boli postupne inštitucionalizované štátne, mimovládne, a najmä mnohé neštátne komerčné agentúry, ktoré sa venujú výskumom politického a volebného správania, názorov a postojov verejnosti k vybraným problémom a marketingovým objednávkam (napr. MVK, FOCUS, DICIO, GfK Slovakia, MARKANT a rad ďalších). Bezprostredne po zrode viacerých komerčných firiem sa ukázalo, že nie vždy boli dodržané metodologické pravidlá postupu a korektnosť interpretácie, čo spôsobilo dočasnú diskreditáciu sociológie vo verejnosti a následne vyvolalo medzi sociológmi diskusiu o kompetentnosti a odbornosti realizovaných výskumov. Súčasťou uvedenej polemiky bola napokon neuskutočnená snaha o vytvorenie vlastnej profesionálnej komory, ktorá by bola garantom kompetentnosti a profesionality sociológov. (Laiferová – Búzik 2003) Pravdou je, že problém presnosti štatistických zistení má aj inú stránku, ktorá súvisí s konkrétnymi výskumnými postupmi, keďže prešľapy voči korektnosti sa stávajú (Gyárfášová 2002), no najmä s tým, kto a akým spôsobom následne narába s poskytnutými údajmi.

Viaceré tradičné sociologické subdisciplíny, ako je napríklad sociológia sídelných štruktúr, sociológia mesta, urbanizácie, výskum mládeže, kriminality, rodiny, zdravia, z ktorých časť sa etablovala ešte v období pred 2. svetovou vojnou, sa najmä vďaka úsiliu konkrétnych pracovníkov, popularizátorov a vedeniu výskumných pracovísk rýchlo adaptovali na zmenené inštitucionálne a existenčné podmienky. Autori pôsobiaci v daných oblastiach publikovali a dodnes vydávajú práce, ktoré zodpovedajú univerzálne platným vedeckým štandardom kladeným na teoretickú a metodologickú úroveň výskumu. Na ilustráciu možno uviesť monografie z oblasti výskumu priestorovej sociológie autorov: Ľ. Falt'an, P. Gajdoš, J. Pašiak Sociálna marginalita na území Slovenska, 1995; Ľ. Falt'an Regionálny rozvoj Slovenska. Východiská a súčasný stav, 2004; Gajdoš, P. Pašiak, J. Regionálny rozvoj Slovenska z pohľadu priestorovej sociológie, 2006.

Jednou z tradičných oblastí sociológie v strednej Európe vôbec a najmä na Slovensku bola sociológia vidieka. Hoci v období jej rozmachu v 1. polovici 20. storočia bolo poznanie vidieka späté so záujmami politickej strany agrárnikov, nemožno poprieť jej nesporný prínos z pohľadu rozvoja teórie, ako aj terénneho výskumu, a to najmä v diele A. Štefánka. (Základy sociografie

Slovenska, 1945) O polstoročie neskôr sa tematika vidieka dostáva do pozornosti jednak v kontexte spomínanej priestorovej sociológie, jednak v rozpracovaní problematiky poľnohospodárstva a osobitne problémov poľnohospodárskej politiky v nadväznosti na reformné úsilie v 90. rokoch minulého storočia v prácach G. Blaasa. (Blaas 1999) Fenomén vidieka sa stal zaujímavým aj v širšom zábere výskumných tém, súvisiacich s otázkami nezamestnanosti, sídelnej a pracovnej migrácie, hlavne s problémom postupného vyludňovania niektorých regiónov Slovenska a masívnej migrácie mladých ľudí do prosperujúcejších regiónov západného Slovenska (Tížik 2006), ale predovšetkým do zahraničia (Veľká Británia, Írsko, Česká republika) a zámoria (USA, Kanada, Austrália). Uvedené pohyby indikujú nárast dynamických a veľmi komplexných procesov, ktorých štrukturálne, priestorové i časové súvislosti nie je vždy možné plne zachytiť. Vyžaduje si to sústredenejšiu koncentráciu kapacít výskumu interdisciplinárneho a nadregionálneho charakteru, čo predstavuje aktuálnu výzvu pre medzinárodnú spoluprácu. Napriek zložitosti uvedenej problematiky existujúce snahy prinášajú pozoruhodné poznatky či už v samotnom vymedzení predmetu alebo metodike skúmania, čo odhaľuje napríklad výskum M. Bahnu o práci au pair vo Veľkej Británii. (Latentná ekonomika kultúrnej výmeny au pair 2005)

Ako protiklad tejto oblasti skúmania možno uviesť genézu tradičnej disciplíny, akou je sociológia práce a podniku. A to i napriek tomu, že ich základy boli položené už koncom 40. rokov 20. storočia a viacero podnetných monografických prác bolo vydaných najmä v priebehu 70.- 90. rokov minulého storočia, predovšetkým od J. Pichňu. (Sociológia práce, 1975, Sociológia podniku, 1982, Základy personalistiky, 1995) Podniková sociológia bola ešte koncom 80. rokov zastúpená v každom odvetví národného hospodárstva, dokonca bola i početne najviac zastúpená v sociologickej komunite (Pašiak – Macháček 1998), jednako už v počiatočnom období ekonomickej transformácie boli výskumní pracovníci, najmä podnikoví psychológovia a sociológovia zaradení do prvej vlny prepúšťania zo zamestnania. Mnohí erudovaní sociológovia si obratom museli hľadať pozície nielen v rámci svojho odboru, ale často aj v úplne odlišných sférach (súkromné bezpečnostné služby, výkon rôznych typov živností atď.).

Ako prirodzený dôsledok rozvoja nového trhu práce sa začal čoraz intenzívnejšie prejavovať efekt sústreďovania profesionálnych kapacít do tých oblastí, v ktorých sa objavil dopyt po výskumnej, expertnej a pedagogickej činnosti a v oblasti personalistiky. Sociológovia všetkých generácií začali pôsobiť ako poradcovia, analytici, experti, odborníci na ľudské zdroje a personálny manažment. Prinieslo to, samozrejme, rast popularity samotnej disciplíny, často lukratívne pracovné príležitosti a možnosť verejnej prezentácie vedných výstupov. Časom sa však začal prejavovať efekt akéhosi

„rozmazávania hraníc“ medzi odbornými a expertnými činnosťami jednotlivých spoločenskovedných odborov, keď stanoviská sociológov, politológov a ďalších odborníkov médiá často prezentovali skreslene, torzovite, bez uvedenia kontextu a hlavne pri očakávaní okamžitého poskytnutia kompetentného názoru na akýkoľvek spoločenský problém aj bez predpokladu, že by oslovení odborníci mohli vždy disponovať náležitou mierou poznatkov o predmetnom probléme.

Na relatívne malom priestore, ktorý majú sociológovia v súčasnosti k dispozícii, sa ukazuje, že tento presun kapacít môže niektoré segmenty disciplíny posilniť, iné však môžu byť marginalizované, ako už spomínaná podniková sociológia.

Na Slovensku má nezanedbateľný význam fakt, že sociológovia pracujú v prostredí v mnohých otázkach názorovo rozpoltenej spoločnosti, čo indikujú dávnejšie i najnovšie výskumné poznatky. (Krivý 2000; Bunčák 2001; resp. Slovenská spoločnosť z pohľadu výskumu európskych hodnôt EVS 1991 – 1999 – 2008, 2008) Takmer v každej oblasti sociologického výskumu sú jeho aktéri konfrontovaní na jednej strane s pôsobením rezíduí minulej doby – v názoroch, postojoch ľudí, v inštitucionálnych postupoch a mechanizmoch – na druhej strane s prenikaním univerzálnejších pravidiel a hodnôt, akceptovaných v širšom prostredí Európskej únie. Tu treba zdôrazniť, že napriek konštatovanému spoločenskému konzervativizmu množstvo príležitostí, vysoká migrácia za prácou, štúdiom i turistikou a možnosti, ktoré poskytuje hodnotovo liberálnejší svet európskeho priestoru, postupne vplývajú na zmenu postojov najmä mladšej generácie a ľudí žijúcich v mestskom prostredí. Toto modifikuje obraz populácie ako celku a v konečnom dôsledku núti sociológov kontinuálne skúmať súvislosti a dôsledky existujúcich zmien. Možno sa rodí nová tradícia výskumov, zameraných na hodnotové orientácie obyvateľov Slovenska v širokom celoeurópskom kontexte, ktorá poskytne informácie nielen o aktuálnom stave spoločenského vedomia, ale umožní komparácie na dlhšej časovej osi a v širších regionálnych a nadregionálnych súvislostiach.

Diskusné polia sociológov na Slovensku

Spektrum záujmu o spoločenskú realitu zahŕňa viacero problémových okruhov, ktoré súvisia predovšetkým s premenami spoločnosti ako celku v európskom rámci a jej lokálnych segmentov z pohľadu vývoja samotného spoločenstva. Nové poznatky a diskusia k týmto problémom predstavujú už kontinuálne centrálné témy odborných stretnutí najmä akademickej časti slovenskej sociologickej komunity. Platformu pre výmenu názorov a poznatkov poskytujú už od roku 1994 v dvojročných intervaloch organizované výročné konferencie Slovenskej sociologickej spoločnosti, kde ich účastníci prezentujú najnovšie výsledky výskumnej práce a názory na prerokovávané

problémy. Hoci tieto podujatia poskytujú priestor na diskusiu a polemiku, je na škodu veci, že sa ich zúčastňuje len zlomok profesionálnej komunity slovenských sociológov. Pravdepodobne to súvisí s dlhodobejšie pretrvávajúcou tendenciou straty záujmu o akademickú vedu a prácu na akademickej pôde vôbec, pričom nejde len o lokálny symptóm, podobný jav konštatovali na svojich zasadnutiach už v polovici 90. rokov aj českí sociológovia. Organizátori týchto podujatí, ale aj iné účelovo formované pracovné tímy tematickým zameraním jednotlivých stretnutí a publikovanými prácami sledujú líniu prevažujúcich trendov v spoločnosti ako celku a jej vzťahov k inštitucionálnym systémom, ktorých súčasťou sa Slovensko postupne stalo, ako sú napríklad OSN, WTO, OBSE, NATO, EÚ a pod.

Predovšetkým je to oblasť sociológie politiky, otázky politických vzťahov, preferencií, volieb, pôsobenia záujmových skupín v politike a spoločnosti, politických elít a podobne. Sociológovia skúmajú formy politickej súťaže a línie politického zápasu, ktorého formy bývajú niekedy značne konfrontačné. Opakovane sa prejavujú snahy o hegemoniu politického priestoru viac než štandardná súťaž medzi politickými elitami. (Kubín 2003) Politické napätia, mocenské boje a vplyv záujmových skupín na tvorbu politiky, ako aj ich odraz vo verejnej mienke sú opakovanou témou empirických výskumov i hlbších teoreticko-analytických prác. (Bútorová – Gyárfášová 2006; 2007; Sopóci, 1998 a ďalší) Všeobecne sú mnohé javy, ktoré stoja v centre pozornosti politických sociológov na Slovensku, prejavom spoločných vývinových tendencií posttotalitných spoločností vôbec a s menšími obmenami možno identifikovať podobné fenomény aj v rade iných krajín, ktoré podstupujú transformačný proces.

Turbulentný spoločenský vývoj ponúka taktiež možnosti bilancovať výsledky jednotlivých fáz rozvoja postkomunistickej spoločnosti (Búzik 2005), javov ako napr. konformizmus, ktoré nachádzajú svoj výraz v nových podmienkach (Suríková 2005), alebo komparatívne výskumy hodnotových orientácií (Schenk 2005 a opakovaný výskum z roku 2008), prípadne reflexie slovenskej spoločnosti pred vstupom do EÚ. (Stena 2005; Kráľová 2005)

Kontinuálne sledovanou oblasťou výskumu, dôležitou i z hľadiska medzinárodnej komparácie, je problematika spoločenských nerovností, stratifikácia slovenskej spoločnosti a osobitne problematika chudoby ako špecifického fenoménu, sprevádzajúceho procesy spoločenských premien. Treba uviesť, že v relatívne krátkom čase sa ekonomicky a egalitárne založená slovenská spoločnosť pretransformovala na výrazne stratifikovanú, čo sa stalo ako fenomén sám osebe výzvou pre celé sociologické tímy. Jednako sa výskumu triednej štruktúry, ako poukazuje napr. B. Búzik (2007), nevenovala dostatočná pozornosť a žiadna väčšia diskusia o triedach a sociálnej stratifikácii slovenskej spoločnosti sa nekonala. Uvedené výhrady zazneli už skôr od autorov ako

J. Sopóci (2000) alebo Sopóci, J. – Džambazovič, R. (2003). Keďže teoreticko-metodologické východiská skúmania sociálnej stratifikácie a sociálnej mobility vychádzajú v zásade z prístupov, ktoré sa zrodili v americkej a západoeurópskej sociologickej tradícii, na Slovensku treba hľadať novú paradigmu, lebo v období komunistického režimu sa mechanicky uplatňoval marxistický prístup ku skúmaniu triednej štruktúry a triednych vzťahov. Táto situácia núti preto sociológov generovať nové hypotézy a postupne ich overovať parciálnymi a komparatívnymi výskumami. Ide najmä o sledovanie takých socioekonomických kategórií a javov, ktoré v slovenskej spoločnosti existovali v dávnejšej minulosti a vynorili sa opätovne až po desaťročiach (bezdomovci, tuláci, nezamestnaní, ale aj podnikatelia, živnostníci, farmári a pod.). Ďalej ide o javy a sociálne kategórie, ktoré vznikli a rozvíjajú sa pod vplyvom globalizačných procesov, nových kategórií zamestnania, rozvoja sociálnych sietí, významu ľudského kapitálu vo všetkých jeho charakteristických formách. Osobitne problematika chudoby rezonuje v slovenskej sociológii už od 90. rokov 20. storočia úmerne s rastom spoločenských nerovností, preto jej výskum je orientovaný na mieru chudoby, chudobou ohrozené skupiny, na príčiny i dôsledky chudoby a sociálneho vylúčenia. Chudoba sa stala jedným z najzávažnejších sociálnych problémov hlavne preto, že spoločnosť nemala vygenerované dostatočné mechanizmy, ako prekonať transformačné zmeny bez väčších obetí a absentovali v nej vyskúšané a zažité vzory správania, zodpovedajúce zmeneným podmienkam. (Sopóci – Džambazovič 2003) Osobitným problémom sa potom stalo postavenie rómskej menšiny na Slovensku, kde sa prejavil synergický efekt, keď ekonomický problém chudoby bol multiplikovaný etnickým a sociálnym vylúčením. Slovensko ako multietnická a pomerne multikultúrna krajina nastúpilo cestu postupného riešenia zložitého komplexu otázok spojených s potrebou inklúzie tejto menšiny, ktorej podiel na celkovom počte obyvateľstva je považovaný za najvyšší v krajinách EÚ. Táto otázka dlhodobo zamestnáva tak politikov, ako aj celé spektrum spoločenských vedcov a vyžaduje si množstvo terénnej aj analytickej práce sociológov, ako aj sociotechnických odporúčaní. (Radičová 2001; Kriglerová 2002; Štrbová 2006) Jednako výsledné efekty prijatých sociálnych a ekonomických opatrení sa dostávajú až s odstupom času a súvisia vo veľkej miere so zmenami kultúrnych stereotypov a inštitucionálnych prístupov byrokrácií, ktorých rozhodnutia túto oblasť zásadne ovplyvňujú. (Gallová-Kriglerová – Kadlečíková 2007)

Tradičnou témou v novej spoločenskej situácii je problematika rodiny, na poli ktorej sa odohráva v sociológii (a nielen v nej a nielen vo vede) väčšinou latentný názorový stret. Tento súvisí s postojmi aktérov diskusií k modelu rodiny a jeho premenám, s náboženskými a ideologickými otázkami, so súčasnými demografickými trendmi, ale aj s etickými otázkami, ktoré sa týkajú

rodových problémov, sexuality, ľudských práv a s mnohými inými faktormi, ovplyvňujúcimi tento komplexný fenomén. Podstata uvedeného diskurzu reflektuje univerzálnejší problém kultúrnej premeny rodiny ako inštitúcie, ktorá produkuje rôzne formy usporiadania vnútorodinných, rodových a partnerských vzťahov v závislosti od konkrétnych tradícií, kultúrno-historických, náboženských, sociálnych a ďalších podmienok. V oblasti sociálnej vedy sa prejavuje odlišnými prístupmi, použitými metodologickými nástrojmi a hlavne spôsobom interpretácie faktov. Z radu autorov, ktorí sa venujú tejto problematike, možno na ilustráciu uviesť dlhodobu fungujúci tím J. Matulníka (Matulník – Ritomský 2007), P. Ondrejoviča (2004) alebo R. Džambazoviča (2007), ktorí zároveň reprezentujú špecifické interpretačné stanoviská v diskusii o rodine na Slovensku. Ich prístupy majú širší kultúrny kontext, súvisiaci zároveň so spomínanou názorovou rozpoltenosťou spoločnosti, ktorej hodnoty varírujú medzi liberalizmom (ako rodová rovnosť, tolerancia homosexuality, akceptácia spolužitia formou partnerstva) a konzervativizmom (preferencia tradičného modelu rodiny, založeného na heterosexualite, plodení a výchove detí, paternalizme a pod.).

Napokon ako zvláštny prípad problémového poľa sociologickej reflexie na Slovensku možno uviesť výskum armády ako inštitúcie. Sociológia armády patrí k typu subdisciplín, ktoré sa pomerne kontinuálne rozvíjali napriek razantným zmenám politických režimov. Ostatne, nejakú podobu zaistenia národnej bezpečnosti, a teda určitý typ armády potrebuje každá krajina a Slovensko ako člen NATO disponuje profesionálne etablovanou armádou. Samozrejme, okolnosti, za ktorých boli vojenskej sociológii formulované zadania, samotní aktéri – sociológovia, ako aj výber tém – podliehali forme konkrétneho režimu. No na druhej strane sa tu za desaťročia výskumu nazhromaždilo penzum poznatkov, na ktorých je možné ďalej rozvíjať samotnú disciplínu. Autori, ktorí sú na poli vojenskej sociológie v posledných rokoch čoraz aktívnejší, sprostredkovávajú odbornej verejnosti na podujatiach svojej sekcie a celej sociologickej komunity poznatky, aké by ich predchodcovia mohli len ťažko zverejňovať v minulosti. Považujeme ich za zaujímavé predovšetkým z toho hľadiska, že výskum armády a bezpečnosti nie je zameraný len do vnútra mechanizmu samotnej inštitúcie, ale je tematizovaný aj vzťahom armády k verejnosti, verejnou mienkou, ktorá sa týka životne dôležitých otázok bezpečnosti vlastnej krajiny a poslania armády v demokratickej spoločnosti a súčasnom svete. Spomedzi radu empirických výskumov uskutočnených armádnymi sociológmi môžeme uviesť práce F. Škvrndu (2003), J. Matisa (2007), K. Čukana (2008). Poznatky získané v tejto oblasti ukazujú, akým spôsobom možno realizovať inštitucionálny výskum a súčasne sprostredkovať reflexiu obrazu inštitúcie vo verejnosti.

Na pôde slovenskej sociológie sa diskutuje o meritórnych otázkach sociologickej teórie a metodológie. Za významný faktor možno považovať podnety prichádzajúce zo stretnutí európskych sociológov, z celosvetových sociologických fór a diskusných skupín, prípadne výzvy rešpektovaných autorít zaujať postoj k závažným problémom súčasnej sociológie (ako napr. podnety I. Wallersteina). Napriek tomu, že v priebehu 90. rokov minulého storočia sa niesla diskusia na Slovensku skôr v duchu pochybností o teoretickom zázemí slovenských sociológov (Sopóci 1995, Búzik 1997), v ďalšej dekáde sa objavili viaceré práce, ktoré smerovali k rozvíjaniu všeobecnej sociologickej teórie ako napr. (Sopóci 2000; 2004, 2007), najmä však práce D. Alijevovej, charakteristické originalitou perspektívy, poznávacieho inštrumentária a imagináciou. (Paralelné svety sociologických teórií 2006; Tvár ako sociálny nástroj: pokus o sociofyziognomiku 2007, Chytanie v žite každodennosti 2008) Autorka je príkladom tendencie, keď bezprostredný kontakt so sociológmi, ktorí nepracujú len so štandardne používanou metodológiou a osvedčenými teoretickými rámcami (v danom prípade je to vplyv francúzskej sociológie a M. Maffesoliho), umožňuje istý spôsob širšej vizualizácie slovenských autorov v konfrontácii so zahraničím. D. Alijevová svojou invenciou motivuje už generácie svojich študentov k tvorivému rozvoju a hľadaniu nekonvenčných riešení.

Metodologické inovácie v slovenskej sociológii majú napriek úzkemu personálnemu zázemiu dlhohodejšiu tradíciu. Táto sa formovala už v medzivojnovom období najskôr prácami A. Štefánka, neskôr A. Hirnera a v súčasnosti k jej rozvoju prispieva predovšetkým J. Schenk. (Návraty k sociologickému dedičstvu P. F. Lazarsfelda, 2005) Uvedené diela sú dokladom schopnosti prepojiť erudíciu a kreatívne myslenie so znalosťou a skúsenosťou, získanou realizáciou mnohých empirických výskumov, čoho výsledkom sú interpretačne korektné poznatky a odporúčania pre prax. Paralelne s dobovými trendmi v súčasnej sociológii slovenskí sociológovia aplikujú popri štandardných kvantitatívnych výskumoch taktiež kvalitatívnu metodológiu, najmä vo výskumoch typu oral history. (Kusá 2007; Tížik 2007 a ďalší) Biografická metóda sa ukazuje byť užitočná hlavne pri výskumoch tematizovaných sociálnou pamäťou, generačnými zážitkami a skúsenosťami v období totalitných režimov.

Sociológovia si postupne vydobyli v spoločnosti uplatnenie pri plnení kritickej funkcie vedy, a to hlavne smerom k verejnému priestoru, verejným inštitúciám a výkonu verejných politík. Pri tejto práci však treba poukázať na prejav jednej z ambivalencií spoločenskej vedy ako takej: sociológia má schopnosť vypovedať o spoločnosti i o sebe samej z nadhľadu a kriticky rovnako, ako aj zámerne akcentovať určité etické a hodnotové aspekty doby, spoločnosti, jej segmentov a trendov, ako aj vo vnútri samotnej vedy na úkor

iných oblastí a hľadísk. V tejto súvislosti je zrejماً potreba diferencovať problémy, pri riešení ktorých je nutná voľba angažovanosti, resp. neangažovanosti aktérov – sociológov, čo súvisí s výberom samotných diskusných a výskumných tém, zvolených explanačných rámcov či so spôsobom interpretácie. Skúsenosti ukazujú, že vhodnou parketou na prejav angažovaného prístupu sociológov sú diskusie na témy, ktoré generujú napríklad také oblasti, ako je výkon politickej moci, sociálna politika, zdravotníctvo, vzdelávanie, rozvoj občianskej spoločnosti a mnohé iné. Viacero možností v tomto smere poskytujú aj mimovládne organizácie, nadácie a think-tanky, kde sociológovia nachádzajú profesionálne uplatnenie a tým aj šancu angažovať sa v prospech riešenia konkrétnych verejných problémov.

Naopak, predovšetkým expertná a poradenská činnosť sociológov vyžaduje zaujať neangažované kritické stanoviská bez ohľadu na subjekt, ktorý formuluje zadanie a ktorý je predmetom riešenia či posúdenia.

Sociológia zo svojej podstaty plní kritickú funkciu, bez ktorej by jedna časť jej „tela“ bola „amputovaná“. S takouto podobou vedy má Slovensko skúsenosť z obdobia komunistického režimu, keď práve kritická funkcia bola potláčaná. (Turčan – Laiferová 2002) Vyjadrenie názoru na konkrétny problém sa stalo príležitosťou na artikulovanie verejného záujmu, na jeho kompetentné posúdenie a využitie argumentačného arzenálu v prospech vyjadrenia odborného, ale často aj občianskeho postoja.

Namiesto záveru

Zámerom autorky nebola sumarizácia a hodnotenie súčasnej sociologickej produkcie na Slovensku. Nastolených otázok, problémových okruhov a úloh stojacich pred sociológiou nie je málo a vyžadujú v duchu súčasného „zrýchleného času“ plné intelektuálne nasadenie. Prejavuje sa pretlak tém a problémov a limitujúci faktor personálneho zázemia slovenskej sociológie. Vzhľadom na tieto okolnosti treba chápať aj zmysel príspevku, ktorým bolo na jednej strane zvýrazniť niektoré prvky kontinuity a tradície, na druhej zas posuny, ktoré nastali v tematizácii, diskurze a po otvorení nových výskumných perspektív. Redukcia celého rozsahu problematiky mala čisto účelový charakter, preto mnoho iných tematických a výskumných okruhov, autorských prác a sociologických tímov nebolo do príspevku zahrnutých, čo však nevylučuje šancu ich zapracovať do príspevkov tohto typu v budúcnosti.

Eva Laiferová vyštudovala sociológiu na FF UK v Bratislave. V súčasnosti pracuje na Katedre sociológie FF UK. Zaoberá sa históriou sociologického myslenia, vývinom sociológie na Slovensku, problematikou tretieho sektora a sociológiou športu. V uvedených oblastiach publikuje doma a v zahraničí, prednáša na partnerských univerzitách.

LITERATÚRA

- BAHNA, M., 2005: Latentná ekonomika kultúrnej výmeny au pair. In: Sociológia, 37, 5, s. 449-474.
- BLAAS, G., 1999: Agrárna politika Slovenska v období prechodu k trhovej ekonomike. Nitra, Impressum BOURDIEU, Pierre, 1998: Teorie jednání, Praha, Karolinum.
- BUNČÁK, J., 2001: Religiozita na Slovensku a v európskom rámci. In: Sociológia, 33, 1, s. 47-69.
- BÚTOROVÁ, Z. – GYÁRFÁŠOVÁ, O., 2006: Verejná mienka. In: Súhrnná správa o stave spoločnosti. Editori M. Kollár, G. Mesežnikov, M. Bútora. Bratislava, Inštitút pre verejné otázky, s. 209-245.
- BÚTOROVÁ, Z. – GYÁRFÁŠOVÁ, O., 2007: Public Opinion. In: A Global Report on the State of Society. M. Bútora, G. Mesežnikov, M. Kollár eds., Bratislava, Institute for Public Affairs, s. 221-226.
- BÚZIK, B., 1997: Od kritiky teórie k empirizmu. In: O kontinuitu a modernu, Turčan L., Laiferová, E. eds., Bratislava, Sociologický ústav SAV
- BÚZIK, B., 2005: Od triednej spoločnosti k postkomunizmu. In: Vývoj slovenskej spoločnosti v 90. rokoch a na začiatku 21. storočia – trendy, problémy, perspektívy. Zborník referátov z výročnej konferencie Slovenskej sociologickej spoločnosti pri SAV. Bratislava, Slovenská sociologická spoločnosť pri SAV, s. 9-14.
- BÚZIK, B., 2007: Zmysel konfrontácie. Je výskum sociálnej stratifikácie Slovenska svetový alebo slovenský? In: Slovensko v nových kontextoch – výzva pre sociologickú vedu. Zborník referátov z výročnej konferencie Slovenskej sociologickej spoločnosti pri SAV, s. 13-19.
- ČUKAN, K., 2008: Mládež a armáda (poznatky z empirického výskumu). In: Sociológia pre spoločnosť. Teoreticko-praktické zázemie sociálnej vedy. Liptovský Mikuláš 2008. Slovenská sociologická spoločnosť pri SAV.
- DAHRENDORF, R., 1991: Úvahy o revoluci v Evropě. Nakladatelství evropského literárního klubu, Praha.
- DŽAMBAZOVIČ, R., 2007: Chudoba na Slovensku. Diskurz, rozsah a profil chudoby. Bratislava, Univerzita Komenského.
- FALŤAN, Ľ., 2004: Regionálny rozvoj Slovenska. Východiská a súčasný stav. Bratislava, Sociologický ústav SAV.
- FALŤAN, Ľ. – GAJDOŠ, P. – PAŠIAK, J., 1995: Sociálna marginalita na území Slovenska. Bratislava, S.P.A.C.E.
- GYÁRFÁŠOVÁ, O., 2002: Hystéria okolo výskumov verejnej mienky alebo: máločo je jednoduché. In: Dilema, č.10, október, IVO.
- GAJDOŠ, P. – PAŠIAK, J., 2006: Regionálny rozvoj Slovenska z pohľadu priestorovej sociológie. Bratislava, Sociologický ústav SAV.
- GALLOVÁ-KRIGLEROVÁ, E. – KADLEČÍKOVÁ, J., 2007: Roma. In: A Global Report on the State of Society. Bratislava, Institute of Public Affairs, s. 187-202.
- KRÁLOVÁ, Ľ., 2005: Politický klientelizmus na Slovensku. In: Vývoj slovenskej spoločnosti v 90. rokoch a na začiatku 21. storočia – trendy, problémy, perspektívy. Zborník referátov z výročnej konferencie Slovenskej sociologickej spoločnosti pri SAV. Bratislava, Slovenská sociologická spoločnosť pri SAV, s. 83-90.

- KRIGLEROVÁ, E., 2002: Postoje a aspirácie Rómov vo vzťahu k vzdelávaniu. In: Vašečka, Michal (ed.): Čačipen pal o Roma. Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku. M. Bútora, G. Mesežnikov, M. Kollár (eds.), Bratislava, Inštitút pre verejné otázky.
- KRIVÝ, V., 2000: Hodnotové orientácie a náboženské prejavy slovenskej verejnosti v 90. rokoch. In: Sociológia, 33, 1, s. 7-45.
- KUBÍN, L., 2003: Politické elity. In: Ján Sopóci a kolektív. Slovensko v deväťdesiatych rokoch. Bratislava, Univerzita Komenského, s. 7-83.
- KUSÁ, Z., 2007: Príbeh včerašieho hrdinu. In: Tvár ako sociálny nástroj. Pocta Dilbar Alijevovej Bratislava, SAV, s. 94-111.
- KUSÁ, Z. – BÚZIK, B. – TURČAN, L. – KLOBUCKÝ, R., 2002: 1st ed., Slovakia⁴ in Three Social Science Disciplines. In: Central and Eastern Europe. Handbook of Economics, Political Science and Sociology (1989-2001), ed. by Max Kaase and Vera Sparschuh, Budapest, Social Science Information Centre / Collegium Budapest, s. 518 – 535.
- LAIFEROVÁ, E. – BÚZIK, B., 2003: Sociológia. In: Ján Sopóci a kolektív. Slovensko v deväťdesiatych rokoch. Bratislava, Univerzita Komenského, s. 333-349.
- MATIS, J., 2007: Profesionalizácia alebo McDonnaldizácia ozbrojených síl? In: Slovensko v nových kontextoch – výzva pre sociologickú vedu. Nitra, 17.-18. marec 2006, s. 116-118.
- MATULNÍK, J. – RITOMSKÝ, A. a kol., 2007: Sociálne a zdravotné dôsledky zmien demografického správania na Slovensku. In: Slovensko v nových kontextoch – výzva pre sociologickú vedu. Nitra, 17.-18. marec 2006, s. 149-161.
- ONDREJKOVIČ, P., 2004: Teórie socializácie v sociológii výchovy. Bratislava, VEDA.
- PAŠIAK, J. – MACHÁČEK, L., 1994: Sociology in Slovakia: Fiction and Reality. In: Eastern Europe in Transformation. The Impact on Sociology. Keen, Mike, F. and Mucha, Janusz, Westport, Connecticut, London: Greenwood Press, s. 890-991.
- PAŠIAK, J. – MACHÁČEK, L., 1998: Sociológia na Slovensku: Predpoklad či skutočnosť. In: Sociológia č. 1.
- Pierwsze lata suwerennosci. Socjologia Europy Srodkowo-Wschodniej o krajach tego regionu. 2004: Pod redakcja Janusza Muchy I Mike'a Keena. Warszawa, Wydawnictwo IFiS PAN.
- RADIČOVÁ, I., 2001: Hic sunt Romaes. Bratislava, Centrum pre analýzu sociálnej politiky.
- SOPÓCI, J., 1995: Hľadanie teórie v slovenskej sociológii. In: Sociológia v meniacej sa spoločnosti. Sopóci, J.(ed.), Bratislava, IMPULZ.
- SOPÓCI, J., 2000: K vývoju sociálnej stratifikácie v deväťdesiatych rokoch. In: Sociológia a spoločenská zmena. Bratislava, Univerzita Komenského, Katedra sociológie, s. 93-108.
- SOPÓCI, J. 2004: Kolektívne správanie a sociálne hnutie. Bratislava, Univerzita Komenského.
- SOPÓCI, J., 1998: Politika a spoločnosť. Bratislava, SOFA.
- SOPÓCI, J., 2007: Teórie sociálnej zmeny. Bratislava, Univerzita Komenského.

- SOPÓCI, J. – DŽAMBAZOVIČ, R., 2003: Sociálne nerovnosti a chudoba. In: J. Sopóci a kol., Slovensko v deväťdesiatych rokoch. Bratislava, Univerzita Komenského, s. 154-180.
- SCHENK, J., 2005: "Mať či byť" alebo "mať aj byť: model z výskumu hodnotových orientácií. In: Vývoj slovenskej spoločnosti v 90. rokoch a na začiatku 21. storočia – trendy, problémy, perspektívy. Zborník referátov z výročnej konferencie Slovenskej sociologickej spoločnosti pri SAV. Bratislava, Slovenská sociologická spoločnosť pri SAV, s. 23-39.
- STENA, J., 2005: Hodnotové orientácie dospeléj populácie SR pred vstupom do Európskej únie. In: Vývoj slovenskej spoločnosti v 90. rokoch a na začiatku 21. storočia – trendy, problémy, perspektívy. Zborník referátov z výročnej konferencie Slovenskej sociologickej spoločnosti pri SAV. Bratislava, Slovenská sociologická spoločnosť pri SAV, s. 72-82.
- SURÍKOVÁ, M., 2005: Nebezpečenstvo konformizmu. In: Vývoj slovenskej spoločnosti v 90. rokoch a na začiatku 21. storočia – trendy, problémy, perspektívy. Zborník referátov z výročnej konferencie Slovenskej sociologickej spoločnosti pri SAV. Bratislava, Slovenská sociologická spoločnosť pri SAV, s. 15-22.
- SZOMOLÁNYI, S., 1999: Kľukatá cesta Slovenska k demokracii. Bratislava, STIMUL.
- ŠKVRNDA, F., 2003: Sociologická charakteristika medzinárodnej bezpečnosti. In: Sociológia 35, č. 5, s. 391-410.
- ŠTRBOVÁ, M., 2006: Zmeny hodnotovej orientácie v rómskej rodine. In: Slovensko v nových kontextoch – výzva pre sociologickú vedu. Zborník referátov z výročnej konferencie Slovenskej sociologickej spoločnosti pri SAV, s. 170-174.
- TÍŽIK, M., 2006: Urbanizácia Slovenska. In: Slovensko optikou sociológov. Bratislava, Metodicko-pedagogické centrum Bratislavského kraja, s. 19-27.
- TÍŽIK, M., 2007: Skrývačka vo virtuálnom priestore. In: Tvár ako sociálny nástroj. Pocta Dilbar Alijevovej. Bratislava, SÚ SAV, s. 188-222.
- TURČAN, Ľ. – LAIFEROVÁ, E., 2002: Štyri paradigmy slovenskej sociológie po februári 1948 In: Sociológia, roč. 34, č. 2.
www.sociologia.sav.sk/podujatia.php?id=1181&r=1